

A MAGYAR NÉPI SZÜLÉSZET ETNOFARMAKOBOTANIKAI VIZSGÁLATA¹

Napjainkban egyre nagyobb érdeklődés tapasztalható a gyógynövények iránt. Nem csak laikus öngyógyítók, természetgyógyászok, de az alternatív módszerek felé forduló hivatásos orvosok, tudományos kutatók is foglalkoznak a gyógyítás ezen lehetőségeivel. Az új növényi alapú gyógyszerek kifejlesztése pedig leggyakrabban a hagyományos orvoslás eljárásain alapul.

Az utóbbi években Magyarországon is megerősödött az az USA-ból kiindult, ám az egész világon egyre népszerűbb mozgalom, mely az alternatív szülészetet tartja az emberhez méltó szülés és születés legalkalmasabb módjának. Ennek képviseletében alakult meg a 90-es évek elején Geréb Ágnes szülész-nőgyógyász orvos vezetésével az Alternatal Alapítvány, amely néhány hazai kórház szülészeti osztályával együtt lehetővé teszi, sőt ajánlja — számos más újítást is beleértve — a gyógynövények használatát a várandósság és szülés során. Ezt az ENSZ egészségügyi világszervezete, a WHO is támogatja.

Dolgozatom célja egybegyűjteni és kultúrtörténeti valamint gyakorlati szempontú elemzését elvégezni annak az óriási adathalmaznak, amelyet a múlt század vége óta néprajzkutatók, orvosok és botanikusok publikáltak a magyar nyelvterület népi szülészeti gyakorlatának gyógynövény alkalmazásairól.

KUTATÁSI MÓDSZER

Dolgozatomban szinte teljes egészében a már összegyűjtött, lejegyzett adatokat rendszerezem és értékelem. Ezt a döntésemet számos ok erősítette. Először is, a néprajzi szakirodalom különböző témájú munkái között nagy számban előfordulnak gyógynövényekkel kapcsolatos cikkek, esetleg nagyobb terjedelmű tanulmányok, könyvek, legtöbbször azonban igen hiányos és ezért szinte értékelhetetlen adatokkal. Egyik célom tehát az volt, hogy ezeket felkutassam, a bennük előforduló növényeket lehetőség szerint aonosítsam, és az így összegyűjtött adatokat néprajzi szempontok szerint megvizsgáljam és értékeljem.

Másrészt a recens falusi gyűjtés ellen szólt az a tény, hogy a hagyományos tudás nagyrészt elfelejtődött, illetve az esetleg még meglevő tudásanyag is külföldi szerzők (pl. Maria Treben) igen népszerű gyógynövényes könyveinek többnyire megbízhatatlan, sőt veszélyes adataival keveredett², az én dolgozatom témájához tartozó egészségügyi problémák pedig teljesen a hivatalos orvosi, kórházi ellátás körébe kerültek át.

Előzetes kutatásaim során gyógynövényekre, vagy a gyógynövényeket jól ismerő, esetleg ezekkel gyógyító személyre vonatkozó kérdézőkódéseimkor idős gyimesi ismerősöm éppen engem kért, hozzak Magyarországról valamilyen gyógynövényismertető könyvet, mert ők már elfelejtették azok használatát. Ezenkívül a népi adatközlőtől nyert adatokkal

¹ Jelen cikk azonos című szakdolgozatom erősen lerövidített változata. Helyhiány miatt a táblázatokba rendezett adatokat, az elemzés nagy részét és a szakirodalmat ki kellett hagynom.

² Ehhez lásd Babulka 1990. 8–9.

nem kaptam volna az egész nyelvterületről átfogó képet, mely szintén céлом volt. Ezért választottam tehát a már meglevő irodalom feldolgozását, ami a következő módon történt.

A néprajzi szakirodalom népi orvoslással, népszokásokkal, hiedelmekkel, népi táplálkozással kapcsolatos tanulmányaiból kiválasztottam a megfelelő adatokat, a növényeket feltételesen beazonosítottam és táblázatba rendeztem a fogamzástól a szoptatás végéig tartó időszak lehetséges, az adatokban is előforduló problémái, betegségei szerint csoportosítva. Így készült el az I. táblázat. (Helyhiány miatt e dolgozat csak az első táblázatban szereplő növények latin nevű mutatóját közli, a növénynevek mellett jelezve a felhasználás területét.)

Így tehát minden sorban egy növény szerepel, magyar botanikai és latin neve szerint, feltüntetve a felhasznált növényi részt, a felhasználás módját, a hatóanyagokat, a lehetséges gyógyhatásokat és ezek alapján a recept hatékonyságát.

A hatékonyság értékelésénél nagyon sok problémát okozott az, hogy nincsenek megfelelő orvosi ismereteim, a kutatás feladatainak szempontjából viszont fontos volt, hogy értékelni tudjam a növény használatának helyességét. A kérdéses esetekben ezért egy belgyógyász szakorvos segítségét kértem, de még így is vitatható az értékelés, hiszen az csak a hatóanyagok alapján történt. Nem tudhatjuk, hogy valóban érték-e el eredményt, hiszen nem ismerjük a felhasználás pontos részleteit. Sok esetben nem tudjuk, melyik növényi részt alkalmazták, egyáltalán nem ismerjük a dózisokat, a felhasználás gyakoriságát, időtartamát, illetve néha még a felhasználás módját sem. Probléma a diagnózis pontatlansága is, hiszen pl. a nehéz szülés lehet fájásgyengeség, de téraránytalanság vagy fekvési rendellenesség következménye is, ezek pedig annyira különböző kezelési módot igényelnek, hogy nagyon nehéz egy kategórián belül értékelni őket. Ezért itt egyaránt + jellel értékeltem a görcsoldó, de a méhet összehúzó növényeket is, feltételezve, hogy a szülésnél segédkező bába tisztában volt a hatásukkal és az adott szülési nehézségnek megfelelően alkalmazta őket. Ami persze nem biztos, a növény azonban elvileg hasznos lehetett, a konkrét gyakorlati alkalmazást viszont nem tudjuk utólag megállapítani. A megbízható, tudományos értékelés tehát többoldalú megközelítést igényel, ami meghaladja e dolgozat kereteit, ezért az én munkám inkább egy értékelési kísérletnek tekinthető.

Az I. táblázat ilyen módon 266 receptet mutat be. Minden felhasználási mód sorszámot kapott, így a táblázathoz tartozó jegyzetben e sorszám alapján lehet kikeresni az adat előfordulásait.

A néprajzi szakirodalom mellett az orvosi, botanikai szakirodalom ide vonatkozó adatait is összegyűjtöttem. Ezek egy részét, melyek a falusi, paraszti gyógynövényhasználatot mutatják be, szintén az I. táblázatban dolgoztam fel. (Így például Temesváry Rezső, Berde Károly, az erdélyi kutatók adatait.)

Megnéztem a szülészeti tankönyveket, bábaoktató könyveket és a bábák számára készült folyóiratokat, ezekben azonban semmilyen gyógynövényekre vonatkozó adat nincs – a tiltáson kívül –, ami önmagában is értékes adat számomra az elemzéshez, értékeléshez. A mindenhol megjelenő nagyon szigorú tiltások bármiféle szer belső használatát lehetetlenné teszik a bábák számára. A bábaoktató könyvekben, a folyóiratok cikkeiben és a bábafogadalmakban is szerepel a gyógynövények mind belső, mind külső használatára vonatkozó igen szigorú tiltás.

Készítettem továbbá egy Összehasonlító táblázatot, melyben számszerűsítem a népi használatban és a fűvészkönyvekben szereplő növényeket, hatásukat és az egyezéseket. (A felhasznált fűvészkönyvek a következők: Melius Péter Herbárium, Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisa és Diószegi Sámuel Orvosi fűvészkönyve.)

LATIN NEVŰ NÖVÉNYSZÓTÁR

1. *Achillea millefolium* L. (Cickafark): szülés, mellbimbó repedés
2. *Agrimonia eupatoria* L. (Apróbojtorján): mellbimbó repedés
3. *Ailanthus altissima* (Mill.) (Bálványfa): szülés utáni méhvérzés
4. *Allium cepa* L. (Vöröshagyma): szülés, nehéz szülés, méhlepény nem válik le, gyermekágy, kevés anyatej, mellgyulladás
5. *Allium sativum* L. (Fokhagyma): végtagok dagadása, mellet duzzadása, méhlepény nem válik le, szülési sérülések, gyermekágy, mellgyulladás, mellbimbó repedés
6. *Aloe arborescens* Mill. (Aloe): terhességi rosszullet, szülés
7. *Althaea officinalis* (Fehér mályva): szülés, szülés utáni méhvérzés, gyermekágy, és gyermekágyi vizeleti zavar, mellgyulladás és mellbimbó repedés
8. *Amygdalus communis* L. (Mandula): terhességi rosszullet
9. *Anethum graveolens* L. (Kapor): szülés, szülés utáni méhvérzés, utófájás, kevés anyatej
10. *Apium graveolens* L. (Zeller): gyermekágyi vizeleti zavar
11. *Arctium* sp. (Bojtorján): gyermekágy, elválasztás
12. *Artemisia* sp. (Üröm): és terhességi rosszullet, szülés és gyermekágy
13. *Artemisia abrotanum* L. (Sepruruta): gyermekágyi vizeleti zavar
14. *Artemisia absinthium* L. (Fehér üröm): mellbimbó repedés
15. *Artemisia scoparia* W. et K. (Sepru üröm): szülés, nehéz szülés
16. *Asa foetida*: szülés, elválasztás
17. *Atropa belladonna* L. (Nadragulya): mellgyulladás
18. *Avena sativa* L. (Zab): szülés, utófájás, gyermekágyi vizeleti zavar
19. *Beta vulgaris* L. (Répa): gyermekágyi vizeleti zavar, kevés anyatej, mellgyulladás
20. *Beta vulgaris* convar. *conditiva* Alef. var. *rubra* L. (Cékla): mellgyulladás
21. *Betula* sp. (Nyírfa): szülés, gyermekágyi lábdagadás
22. *Boswellia sacra* Flückiger (Tömjén): szülés
23. *Brassica oleracea* L. (Káposzta): terhességi rosszullet, kevés anyatej, mellgyulladás, elválasztás
24. *Bryonia alba* L. (Földi tök): szülés utáni méhvérzés
25. *Calendula officinalis* L. (Körömvirág): szülés utáni méhvérzés
26. *Cannabis sativa* L. (Kender): szülés, szülés utáni méhvérzés, kevés anyatej
27. *Capsella bursa pastoris* (L.) Medic. (Pásztortáska): szülés utáni méhvérzés
28. *Capsicum annuum* L. (Paprika): elválasztás
29. *Carum carvi* L. (Kömény): terhességi rosszullet, szülés, méhlepény nem válik le, gyermekágy, kevés anyatej, elválasztás
30. *Cassia angustifolia* Vahl. (Szenna): terhességi rosszullet, gyermekágyi vizeleti zavar
31. *Centaurium erythraea* Rafn. (Kis ezerjófű): gyermekágyi láz
32. *Cerinthe minor* L. (Szeplőlapu): mellgyulladás
33. *Chelidonium majus* L. (Vérehulló fecskefű): szülés utáni méhvérzés, kevés anyatej
34. *Cinnamomum camphora* (L.) Sieb et Presl. (Kámfor): gyermekágy, utófájás, elválasztás
35. *Cinnamomum cassia* Blume (Fahéj): terhességi rosszullet, szülés, nehéz szülés, és szülés utáni méhvérzés
36. *Citrullus lanatus* (LThbg.) Mansfeld (Görögdinnye): méhlepény nem válik le, gyermekágyi vizeleti zavar
37. *Citrus limon* (L.) Burm. fil. (Citrom): terhességi rosszullet
38. *Claviceps purpurea* (Fr.) Tul. (Anyarozs): szülés, utófájás
39. *Coffea arabica* L. C. *liberica* Buillard (Kávé): terhességi rosszullet
40. *Conium maculatum* L. (Bürök): gyermekágy, mellgyulladás és elválasztás

41. *Consolida* sp. (Szarkaláb): vetélés, koraszülés, szülés, szülés utáni méhvérzés, mellgyulladás, gyermekági depresszió
42. *Corylus avellana* L. (Mogyoró): mellbimbó repedés
43. *Crocus sativus* L. (Sáfrány): szülés, nehéz szülés, méhlepény nem válik le, szülés utáni méhvérzés, gyermekági, utófájás, mellgyulladás, mellbimbó repedés
44. *Cucumis melo* L. (Sárgadinnye): szülés, méhlepény nem válik le
45. *Cucumis sativus* L. (Üborka): terhességi rosszullet, mellgyulladás
46. *Cucurbita* sp. (Tök): terhességi rosszullet, szülés utáni méhvérzés, kevés anyatej, mellgyulladás
47. *Cydonia oblonga* Mill. (Birsalma): vetélés, koraszülés, mellgyulladás, mellbimbó repedés
48. *Datura stramonium* L. (Csattanó maszlag): vetélés, koraszülés
49. *Daucus carota* L. (Vad sárgarépa): szülés
50. *Dictamnus albus* L. (Nagy ezerjűfű): gyermekági láz
51. *Drosera rotundifolia* L. (Harmatfű): kevés anyatej
52. *Equisetum arvense* L. (Mezei zsurló): mellgyulladás
53. *Eugenia caryophyllata* Thun. (Szegfűszeg): szülés
54. *Euphorbia cyparissias* L. (Kutyatej): szülés utáni méhvérzés és kevés anyatej
55. *Fragaria vesca* L. (Szamóca): mellbimbó repedés
56. *Gentiana* sp. (Tárnics): szülés
57. *Geranium* sp. (Gólyaorr): mellgyulladás
58. *Geum* sp. (Gyömbérgyökér): terhességi rosszullet, szülés, nehéz szülés, szülés utáni méhvérzés, gyermekági és utófájás
59. *Hibiscus trionum* L. (Varjúmák): gyermekági vizeleti zavar
60. *Inula helenium* L. (Örménygyökér): utófájás
61. *Juglans regia* L. (Dió): terhességi rosszullet, szülés utáni méhvérzés, kevés anyatej, mellgyulladás, mellbimbó repedés, elválasztás
62. *Juniperus communis* L. (Boróka): szülés, gyermekági vizeleti zavar
63. *Kochia scoparia* L. (Seprűfű): méhlepény nem válik le
64. *Laurus nobilis* L. (Babér): szülés utáni méhvérzés
65. *Lens culinaris* Medic. (Lencse): kevés anyatej
66. *Lilium candidum* L. (Fehér liliom): szülés, szülés utáni méhvérzés, utófájás, mellgyulladás
67. *Linum usitatissimum* L. (Len): szülés, méhlepény nem válik le, mellgyulladás
68. *Liquidambar orientalis* Mill. (Styrax): elválasztás
69. *Lithospermum officinale* L. (Madárköles): kevés anyatej
70. *Lycopersicon esculentum* Mill. (Paradicsom): mellbimbó repedés
71. *Malus domestica* Borkh. (Alma): terhességi rosszullet
72. *Malva* sp. (Mályva): szülés utáni méhvérzés, gyermekági, gyermekági vizeleti zavar, mellgyulladás, mellbimbó repedés
73. *Matricaria chamomilla* L. (Orvosi székfű): szülés, szülés utáni méhvérzés, gyermekági, utófájás, gyermekági láz, gyermekági vizeleti zavar, mellgyulladás
74. *Medicago* sp. (Lucerna): szülés utáni méhvérzés
75. *Melissa officinalis* L. (Citromfű): mellgyulladás
76. *Mentha crispa* L. (Fodormenta): terhességi rosszullet, gyermekági láz, elválasztás
77. *Mentha longifolia* (L.) Nath. (Lómenta): utófájás
78. *Mentha piperita* Huds. (Borsmenta): terhességi rosszullet
79. *Myristica fragrans* Houtt. (Szerecsendió): szülés utáni méhvérzés
80. *Nicotiana tabacum* L. (Dohány): mellgyulladás, mellbimbó repedés
81. *Nigella sativa* L. (Kömény): elválasztás

82. *Origanum vulgare* L. (Szurokfű): mellbimbó repedés
83. *Paeonia officinalis* L. (Bazsarózsa): szülés, szülés utáni méhvérzés, utófájás
84. *Panicum miliaceum* L. (Köles): mellgyulladás
85. *Papaver rhoeas* L. (Pipacs): szülés, szülés utáni méhvérzés, utófájás, gyermekágyi depresszió
86. *Papaver somniferum* L. (Mák): terhességi rosszullét, utófájás, kevés anyatej
87. *Parthenocissus* sp. (Vadszőlő): szülés utáni méhvérzés
88. *Persica* sp. (Őszibarack): szülés utáni méhvérzés
89. *Petasites hybridus* (L.) G. M. Sch. (Acsalapu): gyermekágy, elválasztás
90. *Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill (Petrezselyem): mellet duzzadása, nehéz szülés, és szülés utáni méhvérzés, gyermekágy, utófájás, gyermekágyi vizeleti zavar, mellgyulladás, elválasztás
91. *Phaseolus vulgaris* L. (Fehér bab): szülés, kevés anyatej, mellgyulladás
92. *Physalis alkekengi* L. (Zsidócseseresznye): gyermekágyi vizeleti zavar
93. *Pimpinella anisum* L. (Ánizs): szülés utáni méhvérzés, kevés anyatej, mellgyulladás
94. *Pinus* sp. (Fenyő): szülés, gyermekágyi vizeleti zavar
95. *Piper nigrum* L. (Bors): terhességi rosszullét, szülés utáni méhvérzés
96. *Pityrogramma chrysophylla* (Aranypáfrány): kevés anyatej
97. *Plantago* sp. (Útifű): gyermekágy, mellgyulladás, elválasztás
98. *Polygala vulgaris* L. (Pacsirtafű): kevés anyatej
99. *Polygonum lapathifolium* L. (Lapulevelű keserűfű): nehéz szülés
100. *Populus alba* L. (Fehér nyárfa): mellgyulladás
101. *Prunus domestica* L. (Szilva): terhességi rosszullét, mellgyulladás
102. *Prunus spinosa* L. (Kökény): szülés utáni méhvérzés
103. *Quercus cerris* L. (Csertölgyszőlő): szülési sérülések, mellbimbó repedés
104. *Raphanus sativus* L. convar. *niger* L. (Fekete retek): szülés
105. *Robinia pseudoacacia* L. (Fehér akác): gyermekágyi láz, mellgyulladás
106. *Rosa* sp. (Rózsa): szülés, gyermekágy, mellbimbó repedés
107. *Rubus caesius* L. (Szeder): mellgyulladás
108. *Rubus idaeus* L. (Málna): nehéz szülés
109. *Ruta graveolens* L. (Ruta): szülés, nehéz szülés
110. *Salvia glutinosa* L. (Ényves zsálya): mellgyulladás
111. *Sambucus ebulus* L. (Gyalogbodza): szülés utáni méhvérzés, gyermekágy, gyermekágyi láz, gyermekágyi vizeleti zavar, mellgyulladás, mellbimbó repedés
112. *Sambucus nigra* L. (Fekete bodza): ugyanaz, mint a *S. ebulus*-nál
113. *Sanguisorba officinalis* L. (Vérfű): nehéz szülés, szülés utáni méhvérzés
114. *Sarothamnus scoparius* (L.) Wimm. (Seprűzanót): szülés
115. *Satureja hortensis* L. (Borsika): szülés, gyermekágyi lábdagadás
116. *Secale cereale* L. (Rozs): utófájás, mellgyulladás
117. *Sedum acre* L. (Borsos varjúháj): mellgyulladás
118. *Solanum tuberosum* L. (Burgonya): gyermekágyi vizeleti zavar, kevés anyatej, mellgyulladás, elválasztás
119. *Stachys annua* L. (Tisztesfű): mellgyulladás
120. *Stellaria* sp. (Csillaghúr): gyermekágyi vizeleti zavar
121. *Syringa* sp. (Orgona): mellbimbó repedés
122. *Thymus* sp. (Kakukkfű): szülés, szülés utáni méhvérzés
123. *Tilia* sp. (Hárs): terhességi rosszullét, szülési sérülések
124. *Tragopogon* sp. (Bakszakáll): kevés anyatej
125. *Triticum* sp. (Búza): szülés, szülés utáni méhvérzés
126. *Urtica* sp. (Csalán): szülés utáni méhvérzés

127. Verbascum sp. (Ökörfarkkóró): gyermekági vizeleti zavar
 128. Viola tricolor L. (Vadárvácska): kevés anyatej
 129. Vitis vinifera L. (Szőlő): kevés anyatej, mellgyulladás
 130. Zea mays L. (Kukorica): méhlepény nem válik le, gyermekági vizeleti zavar, kevés anyatej, mellgyulladás
 131. Zingiber officinale Roscoe (Gyömbér): terhességi rosszullét, szülés, nehéz szülés, szülés utáni méhvérzés, gyermekági, utófájás
 132. ? moha: elválasztás
 133. ? szőlőn vagy szőlőtőkén élősködő gomba: kevés anyatej

ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZAT

kezelendő jelenség neve	„népi” növények száma	ebből hatásos	„füvészes” növények száma	ebből hatásos	egyező növények
terhességi rosszullét	23	16	8	2	0
végtagok dagadása	1	0	-	-	-
mellék duzzadása	2	0	-	-	-
székrekedés	-	-	1	1	-
vetélés, koraszülés	3	1	13	1	0
halott magzat elhajtása	-	-	16	1	-
szülés	34	14	18	4	6
nehéz szülés	10	5	-	-	-
méhlepény nem válik le	8	0	2	0	0
szülés utáni vérzés	30	5	20	4	5
szülési sérülések, sebek	3	3	-	-	-
gyermekági	16	5	8	3	5
utófájás	15	7	8	8	2
gyermekági láz	6	1	-	-	-
gyermekági vizeleti zavar	19	10	1	0	1
gyermekági lábdagadás	2	0	-	-	-
keves anyatej	22	0	12	1	4
mellgyulladás	39	25	19	7	7
mellbimbó repedés	17	14	15	12	3
tejapasztás	14	1	4	0	2
gyermekági depresszió	2	1	7	0	0

ELEMZÉS

1.

A FOGAMZÁSTÓL A SZOPTATÁS VÉGÉIG TERJEDŐ IDŐSZAK FIZIKAI ÉS PSZICHIKAI FOLYAMATAI, JELENSÉGEI; VALAMINT AZ EGÉSZSÉG – BETEGSÉG ILLETVE A TERMÉSZETES – TERMÉSZETFELETTI KATEGÓRIÁK KÖZÖTTI ELHELYEZKEDÉSE A MAGYAR NÉPI SZÜLÉSZETBEN ALKALMAZOTT GYÓGYNÖVÉNYEK ÉS AZOK FELHASZNÁLÁSI MÓDJAI ALAPJÁN

A vizsgált időszak 21 különböző fizikai és pszichikai jelensége nagyjából megegyezik a hivatalos orvoslás normál terhesség és szülés esetén előforduló legáltalánosabb problémáival, bár a felhasznált növények számát tekintve nagyon eltérő az egyes problémák kezelési aránya.

Érdekes, hogy a népszokások, hiedelmek kutatóinak megállapításaival ellentétes adatok is találhatóak. Így pl. a terhességi rosszullét kezelésére szolgáló számos recept arra utal, ez valós probléma volt, próbálták is gyógyítani, szemben a néprajzi irodalomban sokszor olvasott tényekkel, miszerint a terhességi rosszullétet természetes állapotnak tekintették, éppen ezért nem kezelték, hanem jeleiből a gyermek nemére következtettek.

Semmilyen adat nincs azonban a magzati rendellenességek felismerésére vagy gyógyítására, és a kóros terhesség kezelésére is alig van. (Feltűnő, hogy a hiedelmekben egyébként „elevenen él” mola- vagy üszögterhességre semmiféle utalást nem találtam.) Ez betudható természetesen a gyűjtés hiányosságainak is, hiszen pl. az esetleg kóros terhességre utaló végtagduzzadásra csak a szülésorvos Temesváry talált adatot, feltehetően azért, mert ő rákérdezett. Mivel azonban ő is csupán egy növényt említ, feltételezhető, hogy a problémás eseteket nem ismerték fel, illetve felismerés esetén sem tudták volna racionális módon gyógyítani.

Éppen ezért az ilyen esetek kezelésére a megelőzés volt a leghatásosabb módszer, így már a lakodalmi szokások között is találunk a könnyű szülés és egészséges gyermek születése céljából végrehajtott mágikus cselekvéseket. A terhesség során pedig számtalan, a vizsgált időszakon belül a legtöbbször, mind az anyára, mind környezetére vonatkozó nem racionális tiltott cselekvés biztosítja a magzat egészséges megszületését, többnyire valamilyen analógia alapján. A terhességet tehát — bár fizikai értelemben nem tekintették betegségnek — mindenképpen egy veszélyes állapotként értékelték, ahol az irracionális eljárásoknak igen nagy szerepet tulajdonítottak a problémák megelőzésére, a terhességgel járó rosszullétet viszont racionális módon, gyógynövényekkel kezelték.

Az is figyelemre méltó adat, hogy a vetélés vagy koraszülés megelőzésére milyen kevés, összesen 3 növényt használtak. Ráadásul az alkalmazott módszerek (füstölés, fürdő) hatása kérdéses, inkább hiedelemalapú lehet. Ugyanakkor a hiedelmek között is csupán egyféle, általánosan elterjedt és közismert tiltás vonatkozott erre: az anyától semmilyen megkívánt ételt ne tagadjanak meg, mert elvetél vagy gyermeke koraszülött lesz. Ha arra gondolunk, milyen óriási receptgyűjtemény létezik a magzatelhajtásra, másikkal pedig milyen nagy volt a gyermekhalandóság, felmerülhet a kérdés, vajon a vetélés, koraszülés ellen tudatosan nem alkalmaztak racionális gyógymódokat? Természetesen a gyűjtés hiányosságát sem lehet kizárni, hiszen méhvérvzésre alkalmaztak különböző gyógynövényeket, de a gyűjtők csak ritkán jegyezték fel a vérzés okát.

Szintén érdekes a gyermekágyi depresszió kezelésére vonatkozó nagyon kevés, csupán 2 adat. Ezekon kívül még egy esetlegesen erre utaló mondatot találtam Vajkai Aurél borsavölgyi gyűjtésében³: „A szoptató nőt különösen attól féltik, ha sokat bánkódik, mert fejbe szállhat a tej és megzavarodik.” A gyermekágyi depresszió ugyan a hivatalos szülészetben

³Vajkai 1943. 92.

sem központi probléma, mégis napjainkban egyre több szó esik róla, éppen az alternatív szüléset kapcsán. Egy angliai felmérés szerint⁴ a kórházakban szülő nők 68%-ánál tapasztalható enyhe depresszió a szülés után, míg az otthon szülőknél csak 16%-ánál. Az alternatív szüléset hívei ezt a különbséget a kórházi szülés ridegségének, orvosközpontúságának és az otthon szülés családiasságának, anya- és újszülöttközpontúságának szembeállításával magyarázzák. Ez lehet tehát az egyik magyarázat a kevés adatra, ugyanakkor itt sem feledkezhetünk meg a gyűjtés hányosságairól és hibáiról. Elképzelhető, hogy nem a szüléset, hanem egyéb orvosi problémák, sőt esetleg bűnügyek periratai (öngyilkosság, csecsemőgyilkosság) között találhatnánk ide tartozó adatokat.

Az eddig leírtaktól eltérően nagyon sok recept vonatkozik viszont a szülés, a szülés utáni vérzés, fájdalom és vizeleti zavar, valamint a szoptatással kapcsolatos problémák kezelésére. Mivel éppen ezek azok, amiket viszonylag jól tudtak kezelni (a vérzés kivételével), itt szinte tisztán racionális gyógymódokkal találkozunk a gyógynövényhasználat módját tekintve. Természetesen a szülésre, gyermekágyi időszakra, szoptatásra is vonatkozik számos mágikus tiltott és ajánlott cselekvés, ez azonban jóval kevesebb, mint a terhesség esetében.

Az alkalmazott gyógynövények nagy száma jelzi a legjellemzőbb problémákat is, melyek közül a mellgyulladás vezetett mind a kezelésére szolgáló növények számában, mind ezek gyakoriságában. Ezek az adatok a helytelen, nem megfelelő higiéniajú szoptatásra és a nem fokozatos, túl hirtelen történő elválasztásra utalnak.

A racionális és irracionális különválasztása dolgozatomban elég könnyű volt. Ennek egyik oka, hogy tudatosan nem gyűjtöttem a közvetett módon felhasznált növények adatait, (pl. az ágyba tett fokhagyma, amelyről az adatközlők is megjegyzik, hogy gonoszúzó céllal használták), illetve azokat sem, ahol a növényfaj nem is volt fontos, csak a felhasználás körülménye. Ilyen pl. a nehéz szülésnél úrnapi virággal, vagy 9 féle száraz fűvel való füstölés. A másik oka az, hogy mivel irodalmi adatok alapján dolgoztam, a gyűjtők többnyire már maguk önkényesen szétválasztották a két kategóriát, illetve nem jegyezték föl az esetleges mágikus körülményeket. Így csupán néhány adat szerepel a táblázatban, melyek irracionális használati móddal hozhatóak kapcsolatba.

Ilyen a szentiváni fokhagyma, amivel a terhesség során megduzzadt melleket kenték. Ennek racionális hatása nincsen (abban az esetben, ha ez valóban a várandósság miatti természetes jelenség volt), ugyanakkor tudjuk, hogy csecsemők vagy férfiak mellét is fokhagymával kenték be, ha megduzzadt, mert úgy gondolták, boszorkányok szívják ki, ellenük pedig a fokhagyma mint gonoszúzó, hatásos szer. Itt tehát kétszerezesen is jelen van a mágikus hatás, önmagában a fokhagyma, másodszer pedig a „szentiváni” jelző, amit ebben az esetben nem tudunk pontosan megfejteni, de tudjuk, hogy gyógyhatásának tartották a Szent Iván napján gyűjtött és/vagy megfüstölt növényeket. (Ez párhuzamba vonható a várandósság során megdagadó vértagok fokhagymával való kezelésével, ott azonban racionális magyarázat (is) adható, mivel a fokhagyma antibakteriális hatása miatt megelőzheti az orbánc vagy más fertőzések kialakulását, melyek a rossz keringésű testrészekben jelennek meg.)

Hasonló, ám hatástanilag nem igazolt a mellgyulladásra használt tisztesfű, aminek a kutatási eredmények szerint gyulladáscsökkentő, sebgyógyító hatása nincsen, és ami általánosan elterjedt a szemmelverés gyógyítására. Ebben az esetben tehát a mastitist is ennek tulajdoníthatják, bár a forrás nem említi. Érdekes azonban, hogy a szintén mellgyulladásnál használt antibiotikus, tehát hatástanilag is igazolt fokhagyma említésénél Markos Gyön-

⁴Aidan McFarlane kutatására hivatkozik Jennifer L. Griebenow. Forrás: Home Birth and Out-of-Hospital Birth: Is it Safe? How Safe is that Hospital Anyway? <http://www.gentlebirth.org/ronnie/homejjg.html>

gyi egyik adatközlője megjegyezte, szerinte azt babonából használták. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyógyhatást mindig felsőbbrendű erőknél tulajdonították, az adott esetben azonban a szövegkörnyezetből kitűnik, a népi kezelési mód lekicsinyléséről van szó.

Szintén itt említhető meg a fokhagymaszagú aszatgyanta, melynek nyugtató, tehát racionális hatása is van, de feltételezhető, hogy fokhagymára emlékeztető szaga miatt használták a szülésnél gőzölés és füstölés formájában.

A fenti esetek tehát különösen a fokhagyma különleges helyzetét mutatják jól. Gonoszűző, természetfeletti hatásúnak tartják, és ennél a növénynél ez valóban együtt jár egy racionális fertőtlenítő hatással, ami a bemutatott példák esetében is gyógyító vagy megelőző lehet.

A természetfeletti kategóriába sorolható még a nehéz szülésnél alkalmazott tömjénfüstölés, ami a népi vallásosság körében közismerten gonoszűző, ám gyógyhatása nincs, valamint a hidelemtörténetekből jól ismert, csodás tulajdonságokkal rendelkező aranyos patrac, melyet az anyatej fokozására fogyasztottak, hatása azonban tudományosan nem igazolt. Ezekon kívül egyéb ebbe a kategóriába sorolható növény nincs, elmondhatnánk tehát, hogy a népi szülészet nagyon is racionális volt a közvetlenül alkalmazott gyógynövények tekintetében, azonban a növények felhasználási módját is meg kell még nézni a kérdés tisztázásához.

Az I. táblázatot vizsgálva feltűnő, hogy a szülés során milyen gyakran szerepel a gőzölés, füstölés mint felhasználási mód. Szendrey Ákos⁵ cikkére gondolva ezt a néphizhez tartozónak vélhetjük, és azt gondolhatjuk, mivel racionális eljárásokkal alig tudták befolyásolni a szülés kimenetelét, mágikus eszközökhöz folyamodtak. Ám a felhasznált növények hatását tekintve látjuk, ezek közül sok görcsoldó és/vagy fertőtlenítő hatással rendelkezik, így illóolajos hatóanyag esetén a gőzölés, füstölés is eredményes lehet a fájdalom csillapítása, vagy közvetettebb módon, inkább megelőzőként, a fertőtlenítés tekintetében, illetve gőzöléskor önmagában a meleg is jó hatású lehet relaxációra, görcsoldásra. Kisebb mértékben ugyan, de a dolgozatom témájához tartozó más jelenségeknél is alkalmazták a gőzölést, füstölést, részben hatásosan, ezért ezt az alkalmazási módot nem lehet egyértelműen hiedelemnek vélni. Kivételt jelent a búza, széna, vöröshagyma héja, babszár, különféle szalmák, pelyvák egyébként gyakori ilyen módon történő felhasználása, melyeknél kimutatott gyógyhatás nincs. Feltűnő, hogy a búzán és a szénán (amiben persze sokféle gyógynövény is lehet) kívül ezek az anyagok bizonyos értelemben feleslegek, háztartási és mezőgazdasági hulladékok, ami szintén mágikus voltukra utalhat.

Egyéb mágikus elemek, pl. nevezetes időpontok, helyek, számok (egy adat kivételével: a nő a szülőágyon egyen meg 3 fej vöröshagymát, hogy sok teje legyen) nem fordultak elő, feltehetően a gyűjtés pontatlansága miatt.

Alig találtam egyértelmű példát szín- vagy egyéb analógia meglétére. Szín- és névanalógiára utal az anyatej szaporítására fogyasztott tejfű, mely több különböző növényt is jelölhet. Ha a forrásban megadott meghatározást elfogadjuk, akkor pacsirtafűről van szó, így ebben az esetben csak a népi név analógiájáról van szó, ami tejszaporító hatására utalhat. Ha a tejfű egyéb lehetséges azonosításait nézzük, akkor kutyatej, bakszakáll és vérehulló fecskefű jöhet szóba. Mivel mindhárom növény fehér illetve sárga színű tejnedvvel rendelkezik, népi név- és színanalógia példáját láthatjuk, nem(csak) a hatás, hanem a megjelenés alapján.

A nehéz szülésnél használt, csak feltételesen beazonosított vérröglapu és a szülés utáni vérzés kezelésére szolgáló vérfű esetén szintén név- és színanalógiáról beszélhetünk. Ezen analógiák feltárására a népi elnevezések az igazán alkalmasak, mivel azonban a teljesen azonosíthatatlan népi néven megadott növényeket nem vettem be a táblázatba, több példát

⁵Szendrey 1935. Ethnographia, 42-47.

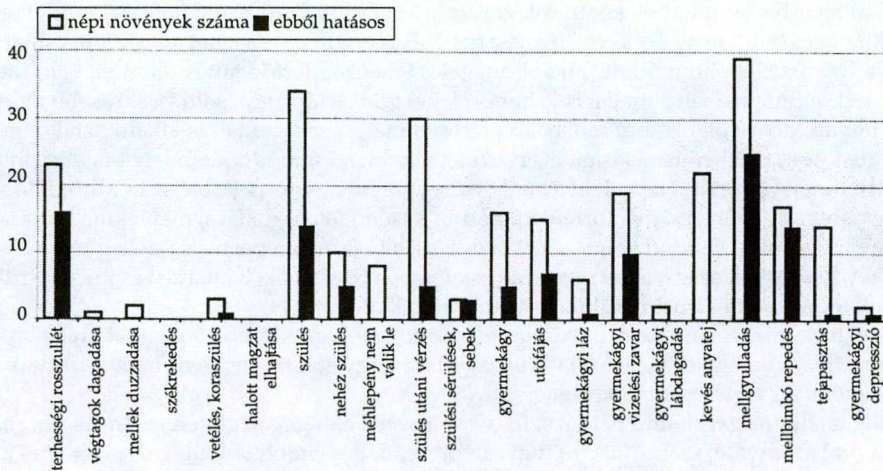
nem tudok bemutatni. (Ilyen lehetne még a Diószegi Vilmos által gyűjtött, de csak népi néven megadott csicsburján, melynek neve is egyértelműen jelzi mellgyulladásra használt szerepét.)

A panácea-tan, vagyis a „mindenre jó” gyógynövények alkalmazása azonban megjelenik. A leggyakrabban használt növények a fokhagyma, vöröshagyma, petrezselyem, sáfrány, orvosi székfű és a különböző mályva fajok. Hatásukat tekintve ezek fertőtlenítő, gyulladáscsökkentő, görcsoldó szerek, tehát ebben az esetben, a szülészetben, valóban nagyon sokféle probléma kezelésére hatásosak.

Összegzőként megállapítható, hogy a táblázatban szereplő növények és azok felhasználási módjai jellemzően nem mágikus jellegűek, hanem megfigyelésen, tapasztalaton vagy átvétel alapján, nagy részben valóban hatásos receptek. Ugyanakkor a normálistól eltérő, kóros folyamatoknál, melyeket nem tudtak kezelni (nehéz szülés, szülés utáni vérzés, méhlepény bennmaradása), megjelenik a növények mágikus felhasználása, leginkább füstölés formájában; illetve a különböző magzati rendellenességek és szülési vagy szoptatással kapcsolatos problémák megelőzőként a tiltott vagy ajánlott mágikus cselekvések nagy tömege.

2. A NÉPI GYÓGYNÖVÉNYHASZNÁLAT HATÁSTANI ÉRTÉKELÉSE

Hatástani grafikon

Az összehasonlító táblázat és az itt látható grafikon alapján jól látható a felhasznált és az ezek közül vélhetően hatásos gyógynövények magas aránya. A népi gyógynövényhasználat túlságos felértékelése előtt azonban ismét nyomatékosítanom kell, hogy a növények csak feltételes beazonosítása valamint a Kutatási módszer című fejezetben leírt számos nehézség miatt itt csak feltételes értékelésről van szó, mely csak alapja lehet egy esetleges későbbi, gyógyszereszek által elvégzett tudományos szintű hatástani értékelésnek.

Egyetlen, minden részében mérgező növény, a bürök (*Conium maculatum* L.) szerepel az I. táblázatban. Nyers vagy fonyasztott leveleit alkalmazták csakis külsőleg, a hasfal rugalmasságának visszállítása céljából tették a hasra szülés után, illetve a mellre mellgyulladással és az elválasztással. A büröknek semmilyen kimutatott gyógyhatása nincsen, a népi gyakorlatban viszont a bőr különféle elváltozásait kezelték vele, illetve az elválasztás

esetében feltételezhető esetleg egy riasztó hatás is, hiszen kellemetlen szaga a szopni akaró kisgyereket elijeszthette.

A burgonyát (*Solanum tuberosum* L.) említhetjük még meg a mérgező növények között, hiszen termései, zöld részei mérgezőek. A bürökhöz hasonlóan nyers leveleit használták fel külsőleg, ebben az esetben csak az elvlasztásnál. Kimutatott gyógyhatása nincs, itt is feltételezhető az elriasztó szándék.

Az erős hatású, dózistól függően mérgező gyógynövények előfordulása is igen csekély. Mindössze négy növény, a nadragulya (*Atropa belladonna* L.), a csattanó maszlag (*Datura stramonium* L.), a vérehulló fecskefű (*Chelidonium majus* L.) és a kutyatej (*Euphorbia*) említhető meg itt. Az első kettőt görcsoldó és fájdalomcsillapító hatása miatt használták fel a fenyegető vetélés illetve a mellgyulladás kezelésére. A másik kettő esetében pedig mági-kus, analógiás használat is szóba jöhet, bár a vérehulló fecskefű, melyet szülés utáni vérzés-nél alkalmaztak, görcsoldó hatása miatt helytelenül, megfelelő elővigyázatossággal való-ban gyógynövény. A szintén szülés utáni vérzésre használt kutyatej fajokat a homeopátiá-ban alkalmazzák.

Ha az egyes szülészeti jelenségeket megnézzük, kitűnik, hogy nagyon eltérő a felhasználás és az ezekből hatásos gyógynövények száma. A legtöbb növényt mellgyulladásra (39), a szülés könnyebbítésére (34), a szülés utáni vérzés csillapítására (30), a terhességi rosszullét (23) kezelésére és az anyatej fokozására (22) alkalmazták.

Arányait tekintve viszont legjobban a terhességi rosszullétet (23:16), a mellgyulladást (39:25) és a szülési problémákat (34:14 illetve nehéz szülésnél 10:5) tudták gyógyítani az előbbieket közül. Szintén jó volt az arány a szülési sérülések kezelésénél (3:3), a mellbimbó repedésnél (17:14), a gyermekágyi vizeleti zavarnál (19:10) és az utófájásnál (15:7).

Kitűnik tehát, hogy legjobban a különféle sebeket, bőrgyulladásokat — tehát a külsőleges problémákat — tudták kezelni sebgyógyító és fertőtlenítő hatású gyógynövényekkel. Szintén hatásos volt a fájdalomcsillapítás és tisztában voltak a vizelethajtó és emésztést segítő gyógynövények hatásaival is.

Ezzel szemben feltűnő, hogy a szülés utáni vérzés kezelése mennyire alacsony hatásfokon történt (30:5). A források ennél a problémánál több helyen megemlítik, hogy ezt nem is tartották bajnak, a tisztulás minél gyorsabb voltára következtek az erős vérzésből és ezért sokszor nem is tettek semmit a megszüntetésére. (Ennek azonban ellentmondani látszik a felhasznált növények nagy száma.) Ráadásul pont ennél a problémánál fordul elő a legtöbb helytelen alkalmazás (6 növény), amikor görcsoldó növényekkel illetve meleg fürdőkkel, borogatásokkal, párolással próbálták elállítani a vérzést. Ez azt mutatja, nem voltak tisztában a méh működésével, hiszen éppen görcsöt kiváltó, a méh összehúzóadását elősegítő szert kellett volna alkalmazni, mivel ez az egyetlen módja a vérzés megállításának. Ilyen méhösszehúzó hatással rendelkezik pl. az anyarozs, amit szülésnél egyébként használtak is.

Ugyanerre utal a le nem vált méhlepény eltávolítására vonatkozó számadat is. Az alkalmazott 8 növényből egyetlen egy sem megfelelő, hiszen szintén a méh összehúzóadásának kiváltása lenne a megfelelő gyógymód, szemben a népi gyakorlatban alkalmazott általában vizelethajtó és görcsoldó hatású növényekkel.

A források szerint a gyermekágyi lázat a szülés utáni vérzéshez hasonlóan jó hatásúnak tartották, az anyatej kiválasztás megidulásával hozták kapcsolatba, tehát nem voltak tisztában a kiváltó okokkal, a szülés során a nemi szervekből kiinduló különféle fertőzésekkel. Kezelésére vizelethajtó, lázcsillapító és emésztést segítő gyógynövényeket alkalmaztak, vagyis tüneti kezelést végeztek és az általános erőnlétet próbálták javítani.

Érdekes módon a két egymással ellentétes folyamatot, az anyatej szaporítását, illetve elapasztását szintén nem tudták hatásosan befolyásolni, bár mindkettőre sokféle növényt felhasználtak. A tejelválasztás fokozására fogyasztott 22 növény közül egy sem galactogoga, bár szerepel köztük a köztudatban tejszaporító, de hatástanilag nem egyértelműen igazolt

ánizs (*Pimpinella anisum* L.), kömény (*Carum carvi* L.) és kapor (*Anethum graveolens* L.) is. Szerepel továbbá két vízhajtó növény (madárköles, *Lithospermum officinale* L. és vadárvácska, *Viola tricolor* L.), melyek ebben az esetben ellentétes hatást váltanak ki.

Ezeket kívül a növények többsége olyan nagy tápértékű tápláléknövény, melyeket egyébként is fogyasztanak. (Nem tudjuk pontosan, hogy ezek az adatok nem keveredtek-e a komatál alkalmával vitt ételek adataival!) Feltűnő, hogy ezek között olyanok is szerepelnek (pl. vöröshagyma, bab, káposzta), melyeket más, népszokásokat, hiedelmeket bemutató forrásokban a csecsemőre való rossz hatásuk miatt tiltanak.

A tejasztás estében viszont a felhasznált növények nagyrészt megegyeznek a mellgyulladásnál alkalmazottakkal. Ez azt mutatja, hogy az egyetlen, hűsítő hatású kámfor kivételével a receptek inkább a nem fokozatos, hirtelen elválasztás következményére, a mellgyulladásra, vagy ennek megelőzésére voltak jó hatással, illetve mint már korábban is említettem, a szopni akaró kisgyereket ijesztették el kellemetlen szagukkal, a szokatlan látvánnyal.

Összefoglalásként megállapítható tehát, hogy a mérgező, erős hatású növények hatásaival tisztában voltak, ezeket csak külsőleg, illetve csekély mértékben használták. Jó hatásfokú volt a sebgyógyítás, fertőtlenítés, gyulladáscsökkentés, a fájdalomcsillapítás, az emésztési és vizeletkiválasztási problémák kezelése, ugyanakkor a belső női nemi szervek működését nem ismerték, így a szülés legveszélyesebb problémáit, szövődményeit nem tudták megfelelő módon gyógyítani.

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban összegyűjtöttem és elemeztem a magyar nyelvterületen végzett korábbi népi gyógynövényhasználati kutatások szülészeti adatait, valamint összehasonlítottam ezeket a korábbi fűvészkönyvek receptjeivel. Ilyen módon 133⁶, a népi szülészetben felhasznált növényfaj gyűlt össze, melyeket a fogamzástól az elválasztásig terjedő időszak különböző problémáinak kezelésére használtak.

A felhasznált gyógynövények — főleg a sebkezelésre, fájdalomcsillapításra, emésztési és vizeletkiválasztási problémákra alkalmazottak — nagy része valóban hatásos volt, nem tudták kezelni azonban a terhességi és szülési komplikációkat, mivel a belső női nemi szervek anatómiáját nem ismerték kellőképpen. A rendelkezésre álló, bár lehet, hogy hiányos, a felhasználás körülményeit pontatlanul lejegyzett források alapján a népi szülészet gyógynövényhasználatát tehát racionálisnak nevezhetők. Mágikus elemek elsősorban a növények felhasználásának módjában (füstölés) jelennek meg olyankor, amikor a hiányos anatómiai tudás vagy a sebészeti beavatkozást igénylő súlyos rendellenesség miatt más módon már nem tudták kezelni a problémát.

A népi szülészet és a korábbi fűvészkönyvek receptjei között viszonylag kevés az egyezés, a meglévő döntő többsége viszont Pápai Páriz Ferenc sok nyomtatott kiadást megért és kéziratos formában is terjedő orvosi munkájának, a Pax Corporisnak nőgyógyászati tanácsaival mutat azonosságot.

A külföldi és hazai alternatív szülészetben — szemben a hivatalos szülészet sebészeti és gyógyszeres beavatkozásaival — manapság a gyógynövényhasználat reneszánsza figyelhető meg, melynek forrása éppen a legkülönbözőbb népi és hagyományos szülészeti tapasztalatok összessége. Ezekben számos, hatástanilag nem vagy nem egyértelműen igazolt gyógy-

⁶ A Kárpát-medencében élő magyarság az itt található kb. 3000 növényfajból becsült adatok szerint 500-at használ fel gyógynövényként. Lásd: Babulka. Komplementer Medicina 1998. 1. 7.

növény esetében — a nagy földrajzi távolságok és kulturális különbségek ellenére is — olyan figyelemreméltó azonosságok vagy hasonlóságok mutatkoznak, melyek nemzetközi szintű kutatásokat igényelnek. Eredményes vizsgálatok esetében új gyógyszerek vagy gyógyhatású készítmények előállítására lenne lehetőség.

Irodalom

BABULKA Péter

1990 Kételyek „Isten patikájában”. *Természetgyógyászat* 12. 8–9.

1998 A magyar népi orvoslásban használt gyógynövények. *Komplementer Medicina* 1. 7.

GRIEBENOW, Jennifer L.

é.n. Home Birth and Out-of-Hospital Birth: Is it safe? How Safe is that Hospital Anyway? <http://www.gentlebirth.org/homeejjg.htmfl>

PATAKI Ágnes

2000. *A magyar népi szülészet etnofarmakobotanikai vizsgálata.*

Szakdolgozat, ELTE BTK. Folklore Tanszék

SZENDREY Ákos

1935. A füstölés a magyar néphitben. *Ethnographia* 42–47. o.

VAJKAI Aurél

1943. *Népi orvoslás a Borsa völgyében.* Kolozsvár

Pataki, Ágnes

Ethnopharmacobotanic study of the Hungarian popular midwifery

In the study the author collected and analyzed the midwifery data of formal researches in the popular use of herbs in the Hungarian speaking area and compared them with earlier recipes of herbs. These 133 herbs were collected used in the popular midwifery for different problems from the conception to the weaning.

Most of the herbs were applied to treatment of wound, assuaging of pain and problems of indigestion and diuresis. However, they could not cure the complications of pregnancy and birth as the anatomy of the inner female genitalia was not known. According to the data the herb use in popular midwifery was rather rational. Magical elements can only be recognised in the mode they applied these herbs (censing) in cases when they could not help in other way.

This is very little congruence among the recipes of popular midwifery and formal herbs. These similarities shows remembrance with the gynaecological advice of the manuscript, Pax Corporis, written by Ferenc Pápai Páriz.

In the alternative midwifery both abroad and in Hungary – in contradiction to the medicinal treatment of general surgery – the renaissance of herb-usage can be recognized, which is based on popular and traditional midwifery experience.